

היתרים משום יישוב ארץ ישראל

הקדמה

א. היתר אמירה לנוכרי בשבת לצורך יישוב הארץ

1. טעם ההיתר

2. פסיקת ההלכה

3. היתרים בבניית בתים

4. היתרים בקניית קרקע

5. היתרים בנטיעות וחקלאות בשבת ושמיטה

6. עניינים נוספים בדין זה

ב. ההיתרים משום יישוב ארץ ישראל - בכל האילנות או רק בשבעת המינים?

הקדמה

ישנן הלכות הנוהגות רק בארץ ישראל, וכל תקנתן היא "משום יישוב ארץ ישראל". מטרתן לגרום ולהרבות את יישוב הארץ. בפרק זה נראה כיצד יושמה הלכה זו בדורות האחרונים, ביום השבת ובשנת השמיטה, בבניין בתים, בקניית קרקעות, בנטיעה ובחקלאות ובעניינים נוספים.

א. היתר אמירה לנוכרי בשבת משום יישוב הארץ

במסכת גיטין (ה, ב) נאמר:

והקונה שדה בסוריא - כקונה בפרוארי ירושלים. למאי הילכתא? אמר רב ששת: לומר, שכותבין עליו אונו (שטר מכירה) ואפילו בשבת. בשבת סלקא דעתך? כדאמר רבא: אומר לעובד כוכבים ועושה, הכא נמי אומר לעובד כוכבים ועושה. ואף על גב דאמירה לעכו"ם שבות - משום יישוב ארץ ישראל לא גזור רבנן.

התוספות (שם, ד"ה אע"ג) מסבירים, שרק משום יישוב ארץ ישראל לא גזרו רבנן, אבל משום מצווה אחרת לא היינו מתירים אמירה לעובד כוכבים במלאכה דאורייתא. לדעתם אפילו במצות מילה לא התירו אמירה לעכו"ם במלאכה דאורייתא. מאידך הם הביאו את דעת בעל הלכות גדולות (בה"ג), שאמירה לעכו"ם מותרת גם במלאכה מדאורייתא במקום מצווה. רוב הראשונים נקטו שלא כדעת בה"ג, ואכן להלכה, אמירה לעכו"ם מותרת רק במצות יישוב ארץ ישראל ובעוד מקרים מועטים.

1. טעם ההיתר

בטעם הדבר שבגללו שונה מצות ישיבת ארץ ישראל מכל המצוות, כתב הרמב"ן בחידושו לשבת (קל, ב):

דהתם מצווה ותועלת לכל ישראל היא, שלא תחרב ארץ קדושה.

הריטב"א (ראש השנה לב, ב ד"ה מיהו שמע מינה) הוסיף: "שאני יישוב ארץ ישראל, שאינה מצווה לשעתה, אלא קיימת לעולם, והיא תועלת לכל ישראל שלא תשתקע ארץ קדושה ביד ערלים, וכמו שחששו לזה בהרבה מקומות כדאיתא בגיטין (ה, ב)". וכן כתב הריב"ש (שו"ת, סימנים קא, שפז): "יישוב ארץ ישראל אינה מצווה לשעתה, אלא מצווה המתקיימת לעולם היא, ומצווה ותועלת היא לכל ישראל, שלא תשתקע ארץ קדושה ביד טמאים, ואין למדין ממנה לשאר מצוות, וכן כתוב זה להרמב"ן ז"ל".

הרב חנוך פרידלאנד¹ טען שגם רש"י במסכת גיטין (ה, ב ד"ה משום יישוב ארץ ישראל) סובר כן. כשהסביר היתר זה כתב: "לגרש עובדי כוכבים ולישב ישראל בה". ונראה שאין כוונתו שהיתר זה הוא רק משום המצווה שמקיים בקנותו בית בארץ ישראל לדור שם הוא עצמו, כי אם כן היה לו לרש"י לומר "ולישב בה", כלומר שישב שם הקונה בעצמו, אך הוא כתב: "ולישב ישראל בתוכה" כלומר, שמותר לעבור על שבות זו גם כדי שיקנה אדם אחר בית או שדה. ואף על פי שלא אמרין לאדם 'חטא כדי שיזכה חברך', על כורחך משום מצות יישוב ארץ ישראל, שהיא מצווה כללית לכל עם ישראל התיירו. לפי זה, ההיתר הוא לא רק כשקונה לצורך עצמו, אלא גם לצורך אחרים.

הרב רבי מאיר המעילי מנרבונה², בספר המאורות (שבת קלז, ב) הסביר: "שאני מצות חיבוב יישוב ארץ ישראל משאר מצוות, דביישוב הארץ תלויות מצוות הרבה שנוהגות בארץ מן התורה, ואין נוהגות בחוצה לארץ, הלכך שרינן ליה שבות על ידי גוי". לפי הסבר זה יחודה של מצות יישוב ארץ ישראל הוא בגלל ריבוי המצוות התלויות בארץ (כמות המצוות), ואילו לפי הרמב"ן, הריטב"א והריב"ש הסיבה היא קדושתה של הארץ, התועלת לכל ישראל ושהיא מצווה המתקיימת לעולם.

בראשונים מצאנו הסברים נוספים בכיוון שונה. בספר הבתים³ (על הרמב"ם הלכות שבת פ"ו שער שביעי סימן ח) כתב:

1. בתוך ספר שיבת ציון (עורך י"א סלוצקי), ורשה תר"ס עמ' 91, וכן כתב הרב משה הופמן, בספר עורי צפון, בודפסט ת"ש, עמ' יא.
2. חברו של הרמב"ן ורבו של רבי מנוח.
3. לרבי דוד כוכבי, תלמיד רבנו מרדכי בן יהוספה, שחי בסוף ימי הרשב"א.

מפני שאפשר שאם לא יקנהו היום לא יקנהו למחר, ונמצא מפסיד יישוב ארץ ישראל, אבל במילה וכיוצא בזה אם לא יעשה היום יעשה מחר.

בספר המאורות (שם) כתב בשם הרב אשר מלוניל:

דמשום הכי שרינן שבות, דליכא למיגזר אי אמרינן דכותבין אונו אפילו על ידי גוי בשבת אתי למיעבד נמי איהו, דישראל אינו בקי בשטרות שלהם, הלכך ליכא למיגזר שמא יעשה ישראל הוא בעצמו, אבל בעלמא לא שרינן שבות במקום מצווה⁴.

ראשונים אלה אינם מנמקים היתר זה משום ייחודה ומעלתה של מצות יישוב ארץ ישראל יותר מאשר מצוות אחרות, אלא בגלל הבדלים מעשיים, כמו החשש שמא המצווה עלולה להתבטל - "מפני שאם לא יקנהו היום לא יקנהו מחר", או מפני שבניגוד למצוות אחרות כאן אין חשש שתצא תקלה ויתיר הישראל גם לעצמו לעבור על איסורים.

לפי זה גם במצוות אחרות עשוי להיות היתר זה. לפי ספר הבתים גם במצוות אחרות שאם לא יעשה אותם היום יתבטלו לגמרי, נתיר לומר לנוכרי לסייע לו בעשיית המצווה, כגון חולה שבשבת אמרו לו הרופאים שלא יחיה עד מוצאי שבת והוא רוצה להספיק לקיים מצווה כלשהי. לפי טעמו של הרב אשר מלוניל יש להתיר לומר לגוי לכתוב שטר בערכאות שלהם גם לצורך מצווה אחרת, כגון אם באיזו ארץ קיים צורך בשטר של ערכאות לצורך מכירת חמץ - יוכל לומר לנוכרי לעשות זאת בשבת.

2. פסיקת ההלכה

בשר"ע (אר"ח סימן שו, יא) פסק מרן בשולחנו הטהור:

מותר לקנות בית בארץ ישראל מן האינו יהודי בשבת, וחותרם ומעלה בערכאות. הג"ה: [שלהם]. בכתב שלהם, דאינו אסור רק מדרבנן, ומשום יישוב ארץ ישראל לא גזרו.

המשנה ברורה (ס"ק מה) הוסיף על פי המגן אברהם (ס"ק כ): "וכיצד הוא עושה? מראה לו כיסים של דינרין, והאינו יהודי חותרם ומעלה בערכאות, אבל אסור ליתן לו מעות בהדיא".

לפי זה, לדעת מרן התירו משום יישוב ארץ ישראל, שבות של אמירה לנוכרי אפילו במלאכה דאורייתא, ואילו לדעת הרמ"א התירו רק שבות דשבות - אמירה לנוכרי

4. וכן כתב המאירי שבת קכט, ב עירובין סז, ב, וכיוצא בזה בכתב בספר הבתים על הרמב"ם שם.

באיסור דרבנן, וגם היתר זה צמצמו הפוסקים לאמירה, כלומר להראות לו היכן המעות בלבד, ולא מעשה בידיים על ידי ישראל⁵.

בקונטרס מצות ישיבת ארץ ישראל (הרב י"ד בלומבערג, מהדורת אור עציון, מענה יב הערה קג, עמ' קנ) הוסיף: "גלענ"ד דמותר גם לעשות עם האיננו ישראל את החשבון של המעות בנידון זה, אם בעצמו של ישראל בעל פה, או על ידי האיננו ישראל גם בכתובה, משום דמחשבונות של מצווה הוא זה, כשבת (קנ, א) וכתובות (ה, א). והא דלא הזכירו זאת הפוסקים, יש לומר דמילתא דפשיטא היא".

הלכה זו שהקלו לצורך יישוב ארץ ישראל באמירה לנוכרי בשבת, הובאה במשנה, בבבלי, בירושלמי ובמדרשים בשינויים מועטים. במסכת גיטין (ח, ב) נאמר: "והקונה שדה בסוריא"; במסכת בבא קמא (פ, ב) נאמר: "והלוקח בית בארץ ישראל"; בירושלמי מועד קטן (פ"ב ה"ד): "מהו ליקח בתים מן העכור"ם" ובראשית רבה (מז, י) נאמר: "וכן הקונה חצר בארץ ישראל". לפי זה נאמרה הלכה זו בשדה, בבית ובחצר⁶. ואכן, במשנה במסכת חלה (פ"ד מ"א) נאמרה הלכה זו בסתמא: "הקונה בסוריא" ללא פירוט.

הרמב"ם (הלכות שבת פ"ו ה"א) כתב: "הלוקח בית בארץ ישראל... וכן הלוקח בית מהם בסוריא". וכן הוא לשון מרן בשו"ע (שם): "מותר לקנות בית בארץ ישראל מן האיננו יהודי בשבת"⁷.

הרב שמואל מוהליבר (שו"ת, סימן יט; חקרי הלכה ותשובות, ירושלים תש"ד, או"ח סימן יד) הוסיף, שאף שישנם סדרי עדיפויות וקדימויות בין נטיעת אילנות, בניית בתים וזריעת שדות (עיין בפרק "מצות יישוב ארץ ישראל"), מכל מקום, ההיתר של אמירה לנוכרי בשבת משום יישוב ארץ ישראל הוא, בין בקונה בית ובין בקונה שדה לנטיעה או אפילו לזריעה, שהרי כתב רש"י שהטעם הוא, מפני שמגרש את הנכרי וישראל מתיישב בה, וטעם זה נמצא בכלם.

5. הרא"ה קוק (שו"ת משפט כהן סימן קמו; שו"ת אורח משפט, במילואים סימן קנב) החמיר וכתב: "אי אפשר לזוז מפסק הרמ"א, שלא התירו אלא שבות דשבות משום יישוב ארץ ישראל".
6. על סיבת השינויים בין בית לשדה ראה: יש סדר למשנה, חלה פ"ד מ"א; כתב סופר גיטין ה, ב; שבט סופר גיטין ח, א.
7. ומכאן תשובה למה שכתב בשו"ת לבושי מרדכי (הרב מרדכי וינקלר, מהדורא תליתאי, י"ד סימן מט), שהתירו אמירה לנוכרי בשבת רק בבתים אבל לא בשדות וכרמים. שהרי נאמר במסכת גיטין (ח, ב) "והקונה שדה בסוריא", וכן פסק בספר פאת השולחן (הלכות ארץ ישראל סימן א סעיף יב): "הלוקח בית (או שדה) בארץ ישראל", מפורש שהוא הדין לשדות וכרמים.

3. היתרים בבניית בתים

להלן נביא מספר דוגמאות שבהם הקלו הפוסקים הלכה למעשה משום יישוב ארץ ישראל, בבניין בתים, בקניית שדות ובנטיעות, בזמנים שבהם אסור לבנות או לנטוע (שבת ושביעית).

הרב מרדכי יוסף מיוחס (שו"ת מים שאל, שאלוניקי תקמ"א, לשר"ע אר"ח סימן רמד)⁸, נשאל אודות חצר בירושלים, הנמצאת בצד בית הכנסת, ושייכת ליהודים, אך המקום היה חרב. ועל ידי כמה כרוכרים, הוצאות ופיזור ממון, נתנו אילי הארץ (השליטים) רשות לבנות את המקום. היהודים שכרו פועלים נכרים לבנות את הבניין, והיה חשש שאם לא יסיימו את הבנייה במהירות יחזרו בהם הנוכרים מההיתר, וישאר המקום חרב. ונשאל: האם מותר לפועלים הנכרים לבנות את הבניין בשבת?

והשיב:

יש להתיר בפשיטות, והוא ממה שכתב מרן בשו"ע (סימן שו, יא) וזו לשונו: "מותר לקנות בית בארץ ישראל מן הגוי בשבת, וחותרם ומעלה בערכאות שלהם, דכיוון דאינו אסור אלא מדרבנן, משום יישוב ארץ ישראל לא גזר". ואם מה שלא היה מעולם של ישראל, משום יישוב מותר, כל שכן מה שהוא כבר ביד ישראל, ורוצים לתקנו, ויש לחוש שמא יתבטל אם לא יגמרו, דודאי מותר. דהא עיקר איסור המלאכה על ידי הגוי אינו אלא משום דאמירה לגוי שבות, וכיוון דרבנן לא גזרו משום שבות ארץ ישראל, ליכא איסורא כלל... ומדלא חילק בזה בין צנעא לפרהסיא נראה דבכל גוונא שרי ואפילו בפרהסיא... וכן נעשה מעשה ועשו מלאכה.

4. היתרים בקניית קרקע

בתי מחסה בירושלים: לאחר שנבנו חלק מבתי שכונת "בתי מחסה", הנמצאים בין חומות העיר העתיקה בירושלים, סמוך לחומה הדרומית ובמורד הכותל המערבי והר הבית, נותר עוד מגרש אחד בדרומה של השכונה, הפונה אל הר הבית. היה זה מגרש מעולה משום שגבל עם בית החולים "משגב לדך". אולם באותו מגרש שכן בית קברות מוסלמי, וערביי הסביבה איימו על בעל המגרש, שלא יעיז להעביר מגרש זה לידי היהודים. אף על פי כן, השיח', בעל המגרש, היה מעוניין מאד למכור את המגרש ליהודים. כדי למנוע את המכירה העמידו הערבים משמרות על יד משרד ה"טאבר", כדי למנוע מיהודים לבוא עם המוכר, ולסדר שם את הקנייה והרישום.

8. היה ראשון לציון בירושלים בשנים תקס"ב-תקס"ו. ראה עוד: שער החצר סימן מב, ובספר עקרי הד"ט (ראשי תיבות: הצעיר דניאל טיראני) לרבי דניאל טיראני, ירושלים תקס"ג, ח"א, אר"ח סימן יד אות קח.

בירושלים גר אז ר' מאיר שינבויים. ר' מאיר שינבויים בא בדברים עם המוכר, וקבע עימו שבעיצומו של יום הכיפורים ילכו למשרדי הטאבו, ויגמרו שם את המכירה. ביום הכיפורים לא הניחו הערבים משמרות על יד המשרד, כיוון שהניחו שביום קדוש זה לא יצא אף יהודי מפתח בית הכנסת.

התלבש ר' מאיר כשיח' מוסלמי, וירד עם המוכר לטאבו, ואמר לו לחתום בשמו על ההעברה, שהרי משום יישוב ארץ ישראל לא גזרו על אמירה לנכרי בשבת, וכך עבר אותו מגרש לדינו. עוד שנים רבות לאחר המעשה היו יקירי ירושלים מקנאים בר' מאיר שינבויים, על שזכה במצווה גדולה זו.⁹

בית ספר "בצלאל" בירושלים: ר' מיכל ליב כץ איש ירושלים, שלימים היה ממייסדי פתח תקוה, החליט לקנות מגרש שעליו יבנו את בית ספר בצלאל בירושלים. את המגרש הוא קנה מידי תורכי במחיר זול, ואלמלא עשה באותו יום בשבת את ה"מצדקה" (שטר המכירה), היה המוכר בודאי מתחרט. בכדי שלא לעשות זאת על דעת עצמו, הלך ר' מיכל לשאול את הרב חיים זוננפלד. הרב התיר את הדבר, באומרו, כי למרות שהמגרש נקנה עבור בית ספר "אפיקורסי", עצם גאולת שטח של אדמת קודש מעכו"ם מותרת בשבת כמבואר בגיטין ח, ב. ר' מיכל כץ לא היה צריך יותר, ומיהר למקום המכירה כדי לקנות מהתורכי את המגרש.¹⁰

5. היתרים בנטיעות וחקלאות בשבת ושמיטה

שמירת מקורות המים בשבת: סיפר אהרון נחלון מקיבוץ שדה אליהו¹¹:

עד קום המדינה התחלקו מי המעיינות של עמק בית שאן לפי אגני השקאה. תור חלוקת המים לבעלי החלקות היה שונה מאגן לאגן, והיה אחת ל-28 יום או אחת ל-35 יום. לדברי הערבים היה זה נוהג עתיק יומין. לפעמים היה תור חלוקת המים של הקיבוצים טירת צבי ושדה אליהו בשבת או בחגים. הבעיה העיקרית היתה שהתעלות שהובילו את המים, היו ארוכות מאד ולאורך קילומטרים רבים, והיו עשויות מאדמה. שכנינו הערבים היו גונבים לנו את המים בימי חול, ועל אחת כמה וכמה בשבת, בכך שהיו פורצים פרצות בתעלות ומטים את אמת המים לשדותיהם. בתחילה, שכר המוכתר שומר מים ערבי שתפקידו היה לשמור על המים. השומר התרשל בשמירה או שגנב את המים לעצמו. אחר כך היו יוצאים שומרי השדות

9. שבת בשבתו, גליון 490 (כו אייר תשנ"ד). הרב דוד וורנר מחדרה אישר את הסיפור. ראה עוד: זאב וילנאי, אנציקלופדיית וילנאי לירושלים, תל-אביב תשנ"ג, ח"א עמ' 272, שהביא גם כן סיפור זה, אלא שלדעתו מדובר על המגרש שעליו נבנו כל הבניינים של בתי מחסה.

10. ספר היובל פתח-תקוה, תרל"ח-תרפ"ה, עורך י' יערי, תל-אביב תרפ"ט, עמ' קלג-קלד.

11. עמודים גליון 568 (אלול תשנ"ג), "על חלוצים, מים גנובים ופסק הלכה אמין", עמ' 401-403.

שלנו בלווי ערבי לשמירה על המים. כשגילו שהתעלה נפרצה, היה הערבי מתקן את התעלה. כשהחמיר המצב הבטחוני, ולא יכולנו כבר להעזר בערבי, יצא שכמעט תמיד הפסדנו את המים של שבת. ר' דוד נשר (אדלר) פנה לאביו, הרב אברהם אדלר, ששאל את הרב צבי פסח פרנק, רבה של ירושלים: "מה לעשות"? בשבת היו שתי בעיות: (1) לטלטל כלי עבודה (טוריה) מהחצר לשדות. (2) להרוס את התעלות (הסכרים) מאדמה שהערבים בנו, ולבנות אחרות במקומם.

הרב פרנק פסק: התוצאה של גניבת המים שלכם על ידי הערבים תהיה, כי תצטרכו לנטוש את עמק בית שאן. שמירת המים היא, אפוא, עניין של יישוב ארץ ישראל. במסכת גיטין (ה, ב) נאמר ש"משום יישוב ארץ ישראל לא גזרו רבנן" והתירו איסור שבות בשבת. לכן, כיוון ששמירה על המים בשבת נחוצה למען המשך התיישבותכם והישארותכם בעמק בית שאן, מותר לכם לעשות בשבת מלאכה שאסורה מדרבנן. לפיכך, שני שומרים יאחזו את הטוריה ויתקנו ביחד את הפירצה ("שניים שעשאוה" - שבת ג, א). ואכן פסק זה מנע את השתלטות הערבים על מקורות המים, ואף הרים את כבודנו בעיניהם כשהוכחנו להם שביכולתנו לעמוד כנגד התנכלויותיהם. כך הצלחנו להחזיק מעמד בעמק בית שאן למרות התנאים הקשים.

יש להעיר, שבהיתר שלפנינו יש חידוש נוסף, והוא, שהתירו בשבת שיש בו מעשה הנעשה על ידי ישראל, ולא רק אמירה לנכרי. כפי שהובא לעיל רוב הפוסקים צמצמו את ההיתר רק לשבות שאין בו מעשה. אמנם ישנם פוסקים שהתירו גם שבות שיש בו מעשה (האליה רבה ועוד), אך המגן אברהם (אר"ח סימן שו ס"ק כ) והמשנה ברורה (ס"ק מה) פסקו שלתת מעות בידים לגוי אסור - ובכל זאת פסק הרב פרנק להקל.

תשובת הרב פרנק עם הנימוקים להיתר אינה מצויה בידינו. ההסבר שהבאנו לעיל הוא לפי הבנתם וזיכרונם של כמה מן השומעים. בדבריו של אהרון נחלון (שם) מהמילים "וזה היה הפסק: התוצאה של גניבת המים שלכם תהיה כי תצטרכו לנטוש את עמק בית שאן...", נראה שלהיתר הצטרף גם החשש של פיקוח נפש של ציבור, שהרי ללא מים אין גידולים חקלאיים, ויתכן שיגיעו למצב של רעב שהתוצאה ממנו יכולה להיות - עזיבת המקום. לכן כנראה התירו גם שבות שיש בו מעשה על ידי ישראל.

נטיעות בשנת שמיטה: הראשון לציון, הרב אליהו בקשי דורון (ש"ת בניין אב, ח"ג סימן מא) נשאל על ידי יישוב בשומרון, האם מותר להם לנטוע עצים בט"ו בשבט בשנת השמיטה, למרות שנטיעה היא אחת מהמלאכות האסורות בשביעית, מכיוון שמטרת הנטיעות היא להחזיק את הקרקעות כדי שלא יפלו לידי נכרים. וכך היה המעשה: בסמוך ליישוב הנמצא בלב השומרון, הוחזקו קרקעות על ידי צה"ל לצרכים צבאיים. הקרקעות נעזבו והיה קיים חשש גדול שאם לא יוחזקו בפועל על ידי ישראל, יכנסו לתוכם זרים. כדי לתפוס את הקרקע בבעלות גמורה לא מספיקה

חזקה של נעל וגדר, המועילה מבחינה הלכתית, אלא מלבד גידור השטח יש צורך גם בנטיעות. תושבי המקום תכננו לקיים מבצע נטיעות בט"ו בשבט, ולהעזר באוהדים מכל הארץ. וכך היתה תשובתו:

כשנשאלה השאלה נזכרתי במעשה הדומה לנידון דידן. כשהחלו הדיונים במשא ומתן המדיני על הסכמי אוסלו, התחייבה ממשלת ישראל כלפי הממשל בארצות הברית, על הקפאת הבנייה ביהודה, שומרון ועזה. סוכם שתתאפשר רק בנייה שהחלה, ותוקפא כל בנייה חדשה. הוחלט על צילום השטח, על ידי צילומי אוויר, שיאפשרו את המשך הבנייה הקיימת, וימנעו בנייה חדשה. בהסכם גם נקבע שכל בניין שיסודותיו הוקבעו, יצקו את הריצפה ונבנו עליו ארבע קירות - ייבנה. הצילומים נקבעו לראשון לחודש למנינם, שהיה יום ראשון בשבוע. הגזירה נודעה בישובים מבעוד מועד, והחל מבצע מזורז של בניית יסודות ויציקות על הקרקע בטרם תחל ההקפאה, כדי להאחז ולבנות יותר בניינים בישובים וכדי "...שלא נעזבה [את הארץ] לזולתנו מן האומות". ונשאלה השאלה, האם מותר להתיר עבודה בשבת שלפני הגזירה על ידי נכרים, כשהעבודה נעשית לצורך יישוב ארץ ישראל. ואכן הורו הרבנים הלכה למעשה, להתיר עבודה בשבת על ידי קבלנים נכרים בתוך הישובים. ואף על פי שהלכה מפורשת היא בשו"ע (א"ח סימן רמד) שמלאכת בנייה במחובר הנעשית על ידי נכרי אסורה גם אם הנכרי עובד בקבלנות, והחמירו חז"ל בבית שנבנה על ידי גוי בשבת עבור ישראל שאסור לגור בו - משום יישוב ארץ ישראל הותרה העבודה בשבת על סמך הלכה אחרת המפורשת בשו"ע (א"ח סימן שו, יא), שמקורה במסכת גיטין (ח, ב), שמשום יישוב ארץ ישראל לא גזרו רבנן, ופירש רש"י (ד"ה משום יישוב ארץ ישראל): "לגרש עכו"ם ולישב ישראל בה". וכמו שמותר לומר לנכרי לכתוב שטר כדי לגאול קרקע בארץ, כך מותר לומר לו לבנות בשבת, כשיש חשש שאם לא יעשה כן בשבת לא תיגאל הארץ. באותה שבת נבנו על ידי נכרים מאות בתים שמוחזקים היום על ידי ישראל, ולא חלה עליהם גזירת ההקפאה¹².

12. דוגמא נוספת לעניין זה ניתן ללמוד מהסיפור הבא: באלון מורה וחלו בבניית שכונה חדשה של עשרים בניינים כשבכל בניין שש דירות. ביום שלישי בערב נודע בישוב על הגזירה, שבת שלא נבנו בו קירות לא ימשיכו לבנותו. המצב היה כך: ביום רביעי וחמישי בשל סגר באיזור, פועלים לא הגיעו. ביום שישי הגיעו פועלים, עבדו, אבל הספיקו לצקת רק את הרצפה, אך בכל הבניינים לא עמדו קירות. הרב אליקים לבנון, רבה של אלון מורה, זימן אליו את הקבלן הערבי שבנה את השכונה, ושאל האם יוכל לבנות קירות בכל הדירות, עד יום ראשון, בתנאי שהפועלים והנהגים יהיו נכרים. הקבלן הערבי ענה שיצליח. הוא גייס מאה וחמישים פועלים שעבדו ללא הפסקה לאור תאורה (פרוז'קטורים) שהביא בליל שבת, בשבת ובמוצאי שבת. בנוסף נסעו משאיות עמוסות בבלוקים, הלוך ושזב כל השבת, ופרקו את הבלוקים בבתים הנבנים. במקביל יצאה הודעה מטעם הרב לכל תושבי הישוב לא להפריע למשאיות הנוסעות ולפועלים העובדים בשבת. ואכן, ביום ראשון בבוקר עמדו מאה ועשרים דירות עם רצפה יצוקה וארבע קירות עליהם. מפקח הבניה מטעם משרד השיכון שבא לצלם, עמד משתומם ולא האמין למראה עיניו, איך ומנין נבנו קירות למאה ועשרים בתים, מיום שישי עד יום ראשון! הוא העביר את הד"ח עם

לאור הדברים היה מקום להקל ולנטוע בשביעית על ידי נכרים, שהרי איסור אמירה לנכרי התירו משום יישוב ארץ ישראל אפילו במלאכה דאורייתא, וקל וחומר בשביעית, שלדעת רוב הפוסקים שביעית בזמן הזה מדרבנן.

בתשובתו הוא דן בכך, והעלה סברות לאסור, מכיוון שיש הבדל בין שביעית לשבת, ואכמ"ל. מסקנתו היא על פי מה שפסק מרן הראי"ה קוק (משפט כהן סימן עד) בתשובה לועד המושבה בעקרון:

"אף על פי שקשה להתיר החרישה, מכל מקום בחרישה כזו שתהיה רק לכוונת השמירה על בעלות הקרקע ולא לצורך הקרקע עצמה, ושתיעשה על ידי שינוי ועל ידי נכרי, יש להתיר במקום דחק כזה... ושיעשה לפני זמן צמיחת העשבים כשיהיה קרוב החשש של ההיזק על ידי נכרים, אז יחרשו על ידי שינוי כנזכר לעיל... ושתהיה חרישה זו לא בזמן החרישה הנהוגה, כדי שיהיה ניכר גם מצד הזמן שאינה בשביל הכנת זריעה כי אם למטרת שמירה" עכ"ד.

לפיכך בנידון דידן, אפשר לנטוע בשביעית, כשהנטיעה היא לצורך יישוב ארץ ישראל, בתנאי שהנטיעה תיעשה על ידי נכרים, בקרקע שנמכרה לנכרי בהיתר המכירה, ולהגביל את הנטיעות לאילני סרק, וליטוע את השתילים בגוש בעציץ שאינו נקוב. אך אין לנטוע בט"ו בשבט, ובפרט לא במבצע נטיעות, כי ביום זה ידוע שהנטיעות הם לצורך עבודת הארץ, ולכן יעשו זאת ביום אחר.

הרב מ"צ נריה (ליקוטי הראי"ה, ח"א, כפר הרואה תש"ן, עמ' 75) מביא סיפור מאיש חדרה, ר' חיים דוד פיקרש, שממנו עולה שמרן הראי"ה קוק התיר במקרה נוסף:

הנדיב הברון רוטשילד, שמח לשמוע על פועלים יהודיים העוסקים בחקלאות, והורה לפקידיו לרכוש אדמה בחדרה ולחלקה לפועלים הותיקים. כך זכיתי גם אני לקבל חלקת אדמה. בכדי למנוע הסגת גבול מצד הערבים, קיבלנו הוראה לנטוע מיד חורשת אקליפטוסים על גבול אדמתנו, אולם היתה זו שנת שמיטה וידעתי על האיסור לנטוע עצים בשנה זו.

הצילומים ומשרד השיכון אישר את המשך בניית השכונה. שם השכונה נקרא בפי התושבים "שכונת השבת". מאוחר יותר, לאחר רציחתה של עופרה פליקס הי"ד, נקראה השכונה על שמה "נוה עופרה".

דוגמא נוספת: בכפר דרום לא היו בשנה הראשונה (תשל"א) מבני קבע אלא אהלים בלבד. כעבור שנה עמד לבקר בארץ סגן שר החוץ של ארה"ב, מר רוג'רס. ובין היתר עמד לבקר גם ברצועות עזה. הגורמים המדיניים רצו להעמידו בפני עובדות מוגמרות ולהציג בפניו את ההיאחזות כישוב קבע. לשם כך הוחלט לבנות באופן דחוף מבנים קבועים ביישוב. השאלה היתה, האם מותר לבנות מבנים על ידי פועלים נכרים גם בשבת? ראה: הרב יעקב אריאל, שו"ת באהלה של תורה, ח"ב סימן ל.

עליתי לירושלים עם אבא ז"ל, והלכתי לרב אברהם יצחק הכהן קוק, שיאמר לי מה לעשות. הרב שאל אותי אם חתמתי על שטר מכירה בערב השמיטה, ובירר באיזו מידה קיים חשש של השתלטות ערבים על אדמתנו, ופסק: בשביל יישוב ארץ ישראל מותר לך לנטוע!

יש להעיר, שכאן התיר הרא"ה קוק נטיעה בידיים על ידי יהודי, ואילו בתשובתו לועד המושבה בעקרון התיר חרישה לשמירת הבעלות על הקרקע רק על ידי נוכרי, וצ"ע! ותגדל השאלה, שהרי בספרו שבת הארץ (הלכות שביעית פ"א סעיף ה) פסק: "אין נוטעין בשביעית אפילו אילן סרק... אפילו אם אינו מתכוון לגידול עצים, כי אם לעשות סייג (גדר) לכרמו, לגינתו ולשדהו", וציין שהמקור להלכה זו הוא מדברי חכמים החולקים על רשב"ג בתוספתא (שביעית פ"ג ה"א). וכן כתב בקונטרס אחרון (אות ה), וכיצד אפשר ליישב את הדברים? כנראה שצריך לחלק בין נטיעת אילנות סרק לאילנות מאכל. אילן סרק נאסר רק כשנוטע לצורך שדהו, אבל כשהנטיעה אינה לצורך עצמו אלא לסימון שטח כדי למנוע מנוכרים להשתלט על הקרקע, יהיה מותר, שהרי נטיעת עץ סרק, שאינו עושה פירות (כאקליפטוס), אסורה רק מדרבנן (ערוך השולחן זרעים פ"ט ה"ה), וישנם פוסקים (חזון יחזקאל על התוספתא, הוספות לחידושים, עמ' קכד ועוד) שהתירו לנטוע אילן סרק בשביעית, כשהמטרה היא רק לשם גדר וסייג. בנוסף, המהרי"ל דיסקין (שו"ת, פסקים, דיני שביעית, סימן כז, סעיפים כג-כד) התיר בשעת הדחק לנטוע בשביעית עצי אקליפטוס במקום שהאוויר בו לא טוב (ביצות?) בכדי לזכך את האוויר [אמנם הוא התיר רק על ידי נוכרי].

לפיכך התיר הרא"ה קוק רק בשעת הדחק נטיעת אקליפטוס לסייג (גדר) על ידי ישראל, ובלבד שהקרקע נמכרה בהיתר מכירה, וכשהמטרה היא למנוע השתלטות נוכרים על הקרקע.

6. עניינים נוספים בדיון זה

דיבור חול בשבת: הרב חיים פלאג'י (שו"ת לב חיים, ח"ג סימן סד) נשאל:

מי שהוא מבקש לשלוח מעות לארץ ישראל, להחיות לב נדכאים, ואירע שביום שבת קודש מצא אדם אחד שקנה שביטה מאתמול והולך היום לארץ ישראל, אם מותר לו לומר בשבת לזה שנוסע לארץ ישראל, תתן בעדי כך וכך מעות לבני ארץ ישראל ועלי לשלם, או איכא איסורא בדבר משום "ממצוא חפצך ודבר דבר" ... או זה מקרי חפצי שמים ושרי?

תשובה: נראה דמותר גמור הוא, ואמינא לה ממה שכתב מרן בשולחנו הטהור (או"ח סימן שו, יא) וזו לשונו: מותר לקנות בית בארץ ישראל מן הגוי בשבת וחותרם ומעלה בערכאות שלהם... שאינו אסור רק מדרבנן, ומשום יישוב ארץ ישראל לא גזרו... ומכל מאי דכתיבנא שריותא איכא. כך נראה דעתי לומר למי

שהולך לארץ ישראל ביום שבת, שיתן בשבילו כך וכך מעות לבני ארץ ישראל, וכל שכן משום יישוב ארץ ישראל, וכדכתיבנא.

מכירת קורות הבית לנוכרי: בספר הכוזרי (מאמר ב סעיף כב ע"פ תרגום י' אבן שמואל) מצויה הלכה נוספת הקשורה לנוכרי משום יישוב ארץ ישראל:

וכן אסרו חכמינו למכור קרקע בארץ ישראל לנוכרי, ואף אסרו למכור קורות בית ולהניח מקומו חרב.

מפרשי הכוזרי התלבטו בביאור הלכה זו. כדוגמא בעל קול יהודה כתב: "לא ידעתי מקום מוצא". הגרש"י ז"ל (לאור ההלכה, "הכוזרי בהלכה", ירושלים תשי"ז, עמ' רצז) הסביר, שאסור למכור בית לגוי שיגור בו, מפני שני טעמים: משום "לא תחנם" - לא תתן להם חניה בקרקע" (עבודה זרה כ, א), ומשום שלא יכניס העכו"ם עבודה זרה לשם (שם כא, א). ריה"ל חידש שלא זו בלבד שאסור למכור בית לגוי שיגור בו בארץ ישראל, אלא אפילו למכור לו את הקורות (העצים) בלבד, שלא ידור כאן העכו"ם כלל, אלא יהרוס את הבית ויטול עמו את העצים והקורות, אף זה אסור, משום שהוא מחריב את הארץ, והמקום יישאר חרב. חידוש דין יש לפנינו: שהרי אין כאן לא משום "חנייה" ולא משום הכנסת עבודה זרה, ובכל זאת אסור מפני "שמניחו חרב".

לדעת הרב ז"ל, מקורו של דין זה הוא בפרק ראשון של עבודה זרה. שתי משניות הן: על איסור מכירה במחובר לקרקע (יט, ב) ועל איסור מכירה והשכרת בתים (כ, ב). כשנתבונן בשני הדינים נראה שינוי. במשנת מחובר לקרקע נאמר: "מוכר הוא על מנת לקוץ" (וכך נפסק להלכה), ואילו במשנת בתים לא נזכר היתר זה של מכירה על מנת שיטול את העצים והאבנים מכאן. סימן, שכאן הדבר אסור.

הרב יוסף קאפח (במהדורתו) תירגם: "וממה שאסרו מכירת קרקע לגוי (עבודה זרה כ, א) ואסרו מכירת הריסות הבית והנחתה חורבה". בהערותיו ציין שהמקור לכך הוא, תוספתא סוף ערכין (פ"ה ה"ט). נאמר שם: "לא יסתור אדם את ביתו לעשותו גינה. לא יטע אדם את חורבתו גינה - מפני שהוא כמחריב את ארץ ישראל".

מדבריהם למדנו שמשום יישוב של ארץ ישראל, אסור למכור לנוכרי את העצים וקורות הבית - מפני שמניח את המקום חרב.

ב. ההיתרים משום יישוב א"י - בכל האילנות או רק בשבעת המינים?

במשנה במסכת תמיד (פ"ב מ"ג) נאמר:

כל העצים כשרין למערכה חוץ משל זית ושל גפן. אבל באלו רגילין - במורביות (ענפים) של תאנה, ושל אגוז ושל עץ שמן.

בסוגיה (תמיד כט, ב) הובאה ברייתא. נאמר שם שר' אליעזר מוסיף לאסור עצים נוספים והם: מייש, אלון, דקל, חרוב ושקמה.

בגמרא ניתנו שני הסברים מדוע נפסלו הזית והגפן:

הני מאי טעמא? רב פפא אמר משום דקטרי (יש בהם קשרים והם מעלים עשן) [נ"א "משום דקטמי - עושין אפר מרובה]. רב אחא בר יעקב אמר: משום יישוב דארץ ישראל...

למאן דאמר משום יישוב דארץ ישראל, דקל מי לית ביה משום יישוב ארץ ישראל? ... אלא מאי אית לך למימר, בתאנה דלא עבידא פירא, דקל נמי - בדלא עביד פירא.

כך פסק הרמב"ם (הלכות איסורי מזבח פ"ז ה"ג):

כל העצים החדשים כשרים למערכה. ולא היו מביאין משל זית ולא משל גפן, משום יישוב ארץ ישראל. ובאלו היו רגילין - במורביות של תאנה של חדשים שאינן ביישוב, ובשל אגוז ובשל עץ שמן.

הרדב"ז גורס בדברי הרמב"ם "של תאנים חרשים" (וכן הוא ברוב כתבי היד), ומסביר שזו כוונת הגמרא שלא עושה פירות - עצים שגדלים ביערים.

המשנה למלך שם מאריך לפרש את הגמרא, ודן האם רב אחא מסכים עם רב פפא, ומוסיף נימוק נוסף או שהוא חולק עליו. בדבריו הוא מביא את דברי המפרש למסכת תמיד ודן בדבריו.

והנה המפרש (תמיד כט, ב ד"ה אלא מאי טעם) והמשנה למלך (בסופו ד"ה ודע דזה), מחדשים שהנימוק "משום יישוב ארץ ישראל" נאמר רק לגבי עצים שהם משבעת המינים ולא בשאר אילנות מאכל. זו לשון המשנה למלך:

ודע דזה שכתבנו לעיל דטעם זה דיישוב ארץ ישראל, לא שייך כי אם בשבעה מינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל, כן הוא מוכרח מהגמרא. דפריך "דקל מי לית ביה משום יישוב ארץ ישראל", ומדלא פריך מחרוב, שמעת מיניה דחרוב אין בו משום יישוב ארץ ישראל. וכן כתב המפרש שם מהכרח זה שכתבנו. והכי דייקי דברי רבנו (הרמב"ם) שכתב: "ובאלו היו רגילין, במורביות של תאנה של חרשים שאינם ביישוב, ובשל אגוז ובשל עץ שמן" ע"כ. ומדלא כתב תנאי זה ב'שאינם ביישוב' כי אם בתאנה, שמעת מיניה דבאגוז אף שהוא ביישוב מביאין ממנו, משום דלא שייך בה יישוב ארץ ישראל, כיוון שאינו משבעת המינים, וזה פשוט.

הוכחתם היא מכך שהגמרא שאלה רק על דקל האם אין בו משום יישוב ארץ ישראל, ולא שאלה על חרוב, וכן מדקדוק בדברי הרמב"ם שכתב תנאי זה בתאנה של חרשים שאינה ביישוב, ולא כתב כן על אגוז ועץ שמן, ומכאן שמגבלה זו אינה שייכת לגביהם, ואף עץ אגוז עושה פירות הגדל ביישוב, לוקחים ממנו למערכה. לפיכך, הנימוק "משום יישוב ארץ ישראל" מתייחס רק לאילנות משבעת המינים,

ומהם לא לקחו למערכה, ומעצי פרי אחרים לקחו, ובתנאי שהם לא מעלים עשן או שאינם עושים אפר רב.

היו שלמדו מסוגיה זו¹³, שהמושג "משום יישוב ארץ ישראל" נאמר ביחס לנטיעות רק בעצים שהם משבעת המינים. בנוסף הביאו ראייה מהמשנה ומהגמרא במסכת בבא מציעא (קא, א):

שטף נהר זיתיו ונתנם לתוך שדה חבירו. זה אומר זיתי גדלו, וזה אומר ארצי גדלה - יחלוקו... תנא: אמר הלה זיתי אני נוטל, אין שומעין לו. מאי טעמא? אמר ר' יוחנן: משום יישוב ארץ ישראל. אמר ר' ירמיה: כגון דא צריכא רבה (רש"י: שאם לא פירשה ר' יוחנן, לא היינו אומרים אותה מסברא).

וכן פסק הרמב"ם (הלכות שכנים פ"ד ה"ז). ומאחר והדוגמא בגמרא וברמב"ם היא בזית, ועליו נאמר "משום יישוב ארץ ישראל", יש לומר שרק בזית ובמינים אחרים משבעת המינים שייך הנימוק משום יישוב ארץ ישראל¹⁴.

הדובב מישרים (הרב נחום ווידענפלד, שו"ת ח"ג סימן קכא) דחה ראייה זו, וטען שבכל סוגי הנטיעות, גם באילנות שאינם משבעת המינים, שייך הנימוק "משום יישוב ארץ ישראל", שהרי בהמשך הסוגיה נאמר לעניין "היורד לתוך חורבתו של חברו ובנאה או נטעה שלא ברשות": "אמר ר' יוחנן: בבית שומעין לו, בשדה אין שומעין לו. מאי טעמא? משום יישוב ארץ ישראל. איכא דאמרי משום כחשא דארעא. מאי בינייהו? איכא בינייהו חוצה לארץ". ואם מדובר רק באילנות משבעת המינים, מדוע לא אמרו, איכא בינייהו בארץ ישראל אילנות שאינם משבעת המינים, אלא שמכאן שגם באילנות שאינם משבעת המינים יש בהם משום יישוב ארץ ישראל.

נראה שהגמרא הביאה דווקא דוגמאות מזית, ובסוגיות אחרות מעצים נוספים משבעת המינים, בשל שכיחותם ורוב מציאותם בארץ. שהרי השמן (זית) והיין (ענבים) ופירות משבעת המינים, היו עיקר מזונם ומקור פרנסתם של האנשים בארץ ישראל. ובמיוחד הזית, שגדל בכל מקום, כמו שנאמר: "זיתים יהיו לך בכל גבולך" (דברים כח, מ), וגדל גם בקרקעות סלעיות "ושמן מחלמיש צור" (שם לב, יג) וגם באפיקי נחלים.

בנוסף, אין ללמוד מהסוגיה במסכת תמיד לעניינים אחרים, מאחר שהדיון בשאלה מאילו עצים יש להביא למערכה בבית המקדש לשריפת הקורבנות היא בעיה יחודית.

13. הרב שלום אייזנבך, שו"ת חזון נחום, ח"ב סימן נט סעיף א; הרב יהודה זולדן, מלכות יהודה וישראל, מרכז שפירא תשס"ב, "תקנות משום יישוב ארץ ישראל", עמ' 415-421.

14. וצריך לומר שאע"פ שנאמר אח"כ לעניין היורד לשדה חברו ונטעה שלא ברשות ואמר הלה נטיעותי אני נוטל, הכוונה לזיתים כדלעיל.

למקדש מביאים רק מהמובחר, ולכן היה מקום לחשוב שיביאו גם משבעת המינים. מסקנת הסוגיה היא שלא מביאים עצים משבעת המינים, משום יישוב ארץ ישראל, כדי לא למעט את את יינה ושמנה של הארץ, אבל עצי מאכל אחרים מביאים. גם על העצים האחרים שמהם מביאים כתב המשנה למלך: "ועיין במה שכתב הרב עובדיה [מברטנורא] במתניתין דעץ שמן". וכוונתו, לרע"ב שפירש: "אבל באלו היו רגילין... ושל עץ שמן, ואף על גב דעץ מאכל הוא, אין בו צורך כמו בגפן וזית, הלכך לא אסרוהו משום יישובה של ארץ ישראל כדרך שאסרו הגפן והזית". כלומר, גם כשלקחו עצי מאכל למערכה, לקחו כאלה שלא היה בהם כל כך צורך, דהיינו שפירותיהם פחות חשובים ונצרכים¹⁵.

אך לעניין נטיעות הסברה הפוכה. הטעם "משום יישוב ארץ ישראל", עניינו לעשות פעולות שיגרמו להרבות את יישוב הארץ - אם על ידי אנשים שיבואו ויגורו בה, אם על ידי פיתוח הארץ, בבניית בתים בנטיעת אילנות וזרעים, כדי שאנשים יוכלו להתפרנס בהרחבה ולא בדוחק, ואם על ידי משא ומתן, כמו שנאמר במסכת עירובין (מא, ז): "הולכין ליריד של נכרים ולוקחין מהן... בתים שדות וכרמים... מפני שהוא כמציל מידן", ופירש רש"י (בלשון השני): "משום יישוב ארץ ישראל", ואם בנטיעת עצי סרק ונוי לגינות ציבוריות, כשהמטרה היא שיהיה נעים וכדאי לגור בארץ. לפיכך, אין זה נכון לצמצם את הנימוק "משום יישוב ארץ ישראל", בנטיעה רק לעצים משבעת המינים, כשהסברה היא שבכל עצי מאכל קיים דין זה. כך גם משמעות הסוגיות בש"ס, שהרי לא נמצאת בהם הגבלה זו, ובמיוחד בגיטין (ה, ב) ששם אין הגבלה על סוג העצים, ועוד, שחידוש כזה לא נכתב ברמב"ם במפורש!

15. לגבי הוכחת המשנה למלך, שבתאנה של חרשים כתב הרמב"ם שאינה בישוב ולא כתב כן על עץ אגוז, יש לומר, שהתאנה היתה מפירות הארץ החשובים והנפוצים ביותר. ערכה התזונתי היה רב (היא שימשה גם כתחליף לסוכר), והיה אפשר לשמר את פירותיה זמן רב, כשייבשו אותם ועשו מהם גרוגרות או עיגולי דבילה. לשם השוואה, ערכה התזונתי של תאנה מיובשת גדול פי שלשה מן הלחם, ובקב גרוגרות או במנת דבלה יש "כדי לשבעה" (פאה פ"י מ"א). לעומת זאת האגוז גדל במקומות קרים, ורק באיזורים מסויימים, והיה פחות נפוץ, מה עוד שהביאו אגוזים מח"ל (תוספתא דמאי פ"א ה"ט). לפיכך התנאי "שאינה בישוב" נאמר רק על עצים שהיו עיקר מזונם ופרנסתם של בני אדם, ולא על אגוז, שחשיבותו הכלכלית והתזונתית היתה פחותה.

”משום יישוב א”י” פירושו לגרום שהארץ תהיה מיושבת

”לולא מסתפינא הוה אמינא... בשאר מקומות שנאמר בהם ”משום יישוב ארץ ישראל”, הפירוש הוא, שטעמו של אותו הדין הוא כדי לגרום ולרבות על ידו יישוב ארץ ישראל. ועניין יישוב ארץ ישראל שם הוא בתור תולדה שצריכה להימשך מתוך קיום אותו הדין, ולא בתור סיבה שהיא בעצמה גורמת ומחייבת אותו. [כגון:] הקונה שדה או בית בארץ ישראל או בסוריא, שכותב עליו אונז על ידי נכרי בשבת, משום יישוב ארץ ישראל (גיטין ה, ב; בבא קמא פ, ב) - כדי שיהא על ידי זה יישוב ארץ ישראל. וכן מי ששטף נהר את זיתיו לתוך שדה חבירו, ואמר הלה זיתי אני נוטל - אין שומעין לו משום יישוב ארץ ישראל (בבא מציעא קא, א), כדי להרבות גידול עציה ופירותיה. וכן היורד לתוך שדה חבירו ונטעה שלא ברשות, ואמר נטיעותי אני נוטל - אין שומעין לו משום יישוב ארץ ישראל (שם, לדעה הראשונה), גם כן מאותו הטעם. וכן לא היו מביאין למערכה עצים משל גפן ולא משל זית משום יישוב ארץ ישראל (תמיד פ”ב מ”ג) - כדי שלא למעט את יינה ושמנה”.

[במסכת מנחות (מד, א) נאמר: ”השוכר בית בארץ ישראל - עושה מזוזה לאלתר, משום יישוב ארץ ישראל”. רש”י (ד”ה משום יישוב א”י) פירש: ”דלאחר שקבעה טוב אינו נוטלה משם אפילו יוצא ממנה, כראמר בפרק השואל בב”מ (קב, א). הלכך בקושי יצא ממנה מפני טורח מזוזה אחרת. ואפילו יוצא ממנה, ישכרנה אחר מהרה כשימצאנה מזומנת במזוזה, ונמצאת ארץ ישראל מיושבת”. הרא”ה קוק (דעת כהן סימן קעט ד”ה ואגב) העיר על דברי רש”י: ”קצרה דעתנו מהבין, וכי בשביל דבר קטן בערך כמזוזה יתעכב [השוכר] אם יהיה בדעתו לצאת מהדירה? הרצ”ה (שם) הסביר:]

”ואם נפרש כאן במנחות בעניין חיוב מזוזה, ’משום יישוב ארץ ישראל’ שהוא מטעם חשיבות המצווה של יישובה, הרי עניין יישוב ארץ ישראל בא בזה לא בתור תולדה הצריכה להמשך מתוך קיום הדין הזה, אלא בתור סיבה שהיא גורמת לו, ואם כן לא היה מתפרש כמו כל שאר טעמי יישוב ארץ ישראל הנזכרים לעיל שבש”ס, ולפיכך כדי להתאים עם פירוש לשון זה בשאר דחול”ל, לא פירש רש”י מהאי טעמא כן, אלא פירש: משום יישוב ארץ ישראל - כדי שזה יגרום ליישוב ארץ ישראל, וכמו בשאר ענייני יישוב ארץ ישראל הנזכרים לעיל, והוא מפני שעל ידי חיוב המזוזה תקבע ישיבתו בדירה”.

(הרב צבי יהודה קוק, הערות לשר”ת דעת כהן סימן קעט, עמ’ תמטחג)